

سال هشتم / تابستان ۱۳۹۸

مطالعه کیفی آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی در مادران

• محیا یاری‌گرروش^۱

چکیده

شبکه‌های اجتماعی مجازی علی‌رغم تسهیلاتی که فراهم کرده‌اند آسیب‌هایی نیز همراه با خود داشته‌اند. هدف از مطالعه حاضر بررسی آسیب‌های استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در میان مادران و اثرات آن بر رضایت زناشویی، ارتباط با فرزندان و تأثیر آن بر مشکلات رفتاری فرزندان آن‌ها است. روش پژوهش مطالعه حاضر کیفی و از نوع پدیدارشناسی بوده است. نمونه این پژوهش ۱۷ نفر از مادرانی بودند که به استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی وابستگی داشتند. این افراد با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند در دسترس در مراکز عمومی مانند پارک‌ها برگزیده شدند. در پژوهش نیز از ابزار مصاحبه نیمه‌ساختار یافته استفاده شد. داده‌ها با استفاده از کدگذاری نظری تجزیه و تحلیل شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از کدگذاری نظری شامل کدگذاری باز، محوری و گزینشی استفاده شد. پس از تحلیل داده‌ها ۹ مقوله اصلی، ۲۴ مقوله فرعی و ۷۹ مفهوم به دست آمد. وابستگی به شبکه‌ها، اثر شبکه‌ها بر رابطه با اعضای خانواده، کیفیت رابطه با اعضای خانواده و مسائل کودکان بخش از مقوله‌های اصلی به دست آمده است.

نتیجه این مطالعه نشان داد که وابستگی به شبکه‌ها مقوله کلیدی در این مطالعه است، وابستگی به شبکه‌ها در مادران باعث کاهش رضایت زناشویی آن‌ها شده و این مسئله کیفیت ارتباط یا فرزندشان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، در پی مخدوش شدن رابطه مادر و فرزند به تدریج مشکلاتی در رفتار کودک نیز نمایان می‌شود. مطالعه آسیب‌های شبکه‌ها در استفاده هر دو زوج از جمله پیشنهادی پژوهشی مطالعه حاضر است.

واژگان کلیدی: مادر، شبکه‌های مجازی، رضایت زناشویی، کودک، مشکلات رفتاری.

مقدمه

امروزه استفاده از نرم‌افزارهای تلفن همراه و شبکه‌های مجازی (سایت‌های شبکه‌های اجتماعی^۱) مانند فیسبوک، تلگرام، اینستاگرام، واتس آپ مزایای زیادی مانند اطلاع‌رسانی‌ها، برقراری ارتباط با افراد، انجام امور تجاری را فراهم کرده‌اند، در کنار این خدمات و تسهیلات، شبکه‌های مجازی با خود آسیب‌هایی نیز به همراه داشته‌اند (الجوماء، القوداه، آلبورسان، بخت، ابدالجببار^۲، ۲۰۱۶؛ بورک^۳، ۲۰۱۲؛ تانگ و کوه^۴، ۲۰۱۷) مانند تسهیل ارتباط با جنس مخالف، نقض حریم شخصی، اشاعه فحشا و بی‌بندوباری، هرزه نگاری، تهدید بنیان خانواده، آسیب روانی، ترویج مصرف‌گرایی و... (افشاری، میرزایی، کنگاوری و افشاری، ۱۳۹۵؛ زندوانیان و زین العابدینی، ۱۳۹۵؛ کمال‌جو و همکاران، ۱۳۹۵؛ مهدی‌زاده و اتابک، ۱۳۹۵؛ همتی، حاجیلری و اصلانی، ۱۳۹۵).

یکی از بارزترین این آسیب‌ها مسئله اعتیاد به شبکه‌های مجازی است که به استفاده بیش از حد و بیمارگون از شبکه‌های اجتماعی مجازی همراه با احساس اجبار در استفاده از آن‌ها اشاره داشته، به‌گونه‌ای که باعث ایجاد مشکلات بین فردی و مداخله در امور و انجام وظایف خانوادگی، شغلی و تحصیلی، ایجاد اختلالات رفتاری و شخصیتی، وابستگی به شبکه‌ها و غفلت از دیگر جنبه‌های زندگی می‌شود و دارای چنین علائمی است: اشتغال خاطر زیاد به شبکه‌های اجتماعی مجازی (برجستگی^۵)، استفاده از شبکه‌ها برای کاهش احساسات منفی (تغییر خلق^۶)، استفاده از شبکه‌ها به‌مرور و بیشتر و بیشتر برای کسب لذت از آن (تحمل^۷)، بروز پریشانی در صورت منع استفاده از شبکه‌ها (نشانه‌های انزوا^۸)، بروز تعارض‌های بین فردی و درونی در فرد به خاطر استفاده از شبکه‌ها (تعارض^۹)، بازگشت^{۱۰} شامل عقب‌گرد مکرر به الگوهای پیشین رفتار مزبور بعد از ترک، تلاش برای کنترل استفاده و عدم موفقیت در آن (گریفیث^{۱۱}، ۲۰۱۳).

---

1 Social network sites

2 Aljomaa, Alqudah, Albursan, Bakhiet, & Abduljabbar

3 Burke

4 Tang & Koh

5 Salience

6 Mood modification

7 tolerance

8 withdrawal symptoms

9 Conflict

10 Relapse

11 Griffiths

استفاده از این شبکه‌ها باعث کاهش ارتباط میان اعضای خانواده (افشاری و همکاران، ۱۳۹۵؛ خسروی و علیزاده صحرايي، ۱۳۹۰؛ سواری، ۱۳۹۲) غفلت زن و شوهر از یکدیگر (روبرتز و دیوید^۱، ۲۰۱۶) بروز اختلافات میان زوجین (فاکس، اوسبورن و واربر^۲، ۲۰۱۴) افزایش روابط فرازناشویی (درویین، میلر و دیبل^۳؛ ۲۰۱۴؛ ریدگوی، و کلایتون^۴، ۲۰۱۶؛ کراونز، لکی و وایتینگ^۵، ۲۰۱۳؛ کمال‌جو و همکاران، ۱۳۹۵) افزایش طلاق (کلایتون، ناگورنی و اسمیت^۶، ۲۰۱۳؛ ولنزوئلا، هالپرن و کاتز^۷، ۲۰۱۴) و کاهش رضایت زناشویی (روبرتز و دیوید، ۲۰۱۶؛ نورتروپ و اسمیت، ۲۰۱۶؛ کلایتون و همکاران، ۲۰۱۳؛ ولنزوئلا و همکاران، ۲۰۱۴) می‌شود؛ رضایت زناشویی به معنای تجربه ذهنی شادکامی و خرسندی شخصی در روابط زناشویی و احساس خوب از ازدواج و مطلوبیت آن است (بومیستر^۸، ۲۰۰۷) به نقل از دهشیری و موسوی، ۱۳۹۵)؛ ارتباط استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و رضایت زناشویی دوطرفه است؛ یعنی رضایت زناشویی پایین سبب می‌شود فرد به استفاده بیمارگون از شبکه‌ها روی بیاورد و همچنین استفاده بی‌رویه از شبکه‌ها باعث کاهش رضایت زناشویی می‌شود (مک دانیل، درویین و کراونز^۹؛ ۲۰۱۷). بر اساس فرضیه سرایت^{۱۰} (انگفر^{۱۱}، ۱۹۸۸) مشکلات حوزه زناشویی می‌تواند به حوزه فرزندپروری منتقل شده و رابطه مادر-کودک یعنی سبک والدگری مادر را که در جریان ارتباطات متقابل میان مادر-کودک بروز می‌کند (به نقل از خانجانی، پیمان‌نیا و هاشمی، ۱۳۹۵) تحت تأثیر قرار دهد (حقیقی و خلیل زاده، ۱۳۹۰). کیفیت پایین رابطه میان مادر و کودک در برخی موارد می‌تواند منجر به ایجاد مشکلات رفتاری در کودکان شود (شکوهی یکتا، پرند و اکبری زردخانه؛ ۱۳۹۳). مشکلات رفتاری کودکان نیز به دو دسته تقسیم می‌شود: مشکلات بیرونی سازی^{۱۲} از قبیل برون‌ریزی، ستیزه‌جویی و نافرمانی و رفتارهای قانون‌شکنانه و پرخاشگرانه و مشکلات درونی‌سازی^{۱۳} شامل گوشه‌گیری، افسردگی، اضطراب و شکایات

1 Roberts & David

2 Fox, Osborn & Warber

3 Druin, Miller, & Dibble

4 Ridgway & Clayton

5 Cravens, Lecki & Whiting

6 Nagurney & Smith

7 Valenzuela, Halpern & Kats

8 Baumeister

9 Mc Daniel, Drouin & Cravens

10 Spillover hypothesis

11 Engfer

12 Externalizing

13 Internalizing

جسمانی (کوآی و پترسون^۱، ۱۹۸۷). براساس پژوهش‌ها رابطه والد-کودک در ارتباط رضایت زناشویی و مشکلات رفتاری کودکان نقش میانجی دارد (راتکلیف، نورتون و دورتسچی^۲، ۲۰۱۶؛ قره باغی، ۱۳۸۹) به طور کلی می‌توان گفت اعتیاد به شبکه‌ها باعث ایجاد مشکلاتی در زندگی می‌شود (یانگ و دآبرو^۳، ۲۰۱۰) فرد مبتلا به این نوع اعتیاد هر چه بیشتر در استفاده‌ی از شبکه‌ها درگیر شود به همان میزان از فعالیت‌های خانوادگی فاصله می‌گیرد و بر سیستم خانواده اثر منفی می‌گذارد (نیرومند و ذهابی، ۱۳۹۴)، در کل زنان نسبت به مردان استفاده بیشتری از شبکه‌ها داشته و زمان بیشتری را صرف استفاده از آن‌ها می‌کنند (تانگ و کوه، ۲۰۱۷)، زنان چه در دنیای واقعی چه در فضای مجازی نیاز به امنیت دارند، اما متأسفانه گاهی نیاز به امنیت در این فضا نادیده گرفته می‌شود تهدید هویت زنان، اعتیاد، فرهنگ پذیری، درگیری در عشق‌های مجازی و سو استفاده‌های جنسی تهدیدی جدی برای کاربران مؤنث شبکه‌های مجازی است. خشونت‌های کلامی و نوشتاری و به کارگیری کلمات رکیک و آزارنده علیه زنان از مصادیق ناامنی برای آنان است. (نیرومند و ذهابی، ۱۳۹۳). در پژوهش پیرجلیلی، مهدوی و ازکیا (۱۳۹۶) که به شیوه کیفی نظریه برخاسته از زمینه^۴ به این مسئله اشاره شده که استفاده از شبکه‌های مجازی توسط والدین و اختلافات ناشی از آن بین ایشان سبب ایجاد جو ناآرام و پرتنش در خانواده می‌گردد که این محیط خانوادگی باعث ایجاد مشکلات عاطفی و رفتاری در فرزندان می‌شود، همچنین اشتغال بیش از حد والدین به استفاده از شبکه‌ها سبب می‌شود فرصت و وقت کافی برای رسیدگی به فرزندان خود، توجه به آن‌ها و انجام فعالیت مشترک با آن‌ها نداشته باشند. چنانچه که می‌بینیم استفاده از شبکه‌ها و اعتیاد به آن‌ها برای بنیان خانواده آسیب‌هایی به همراه دارد، ایجاد تعارضات میان زوجین یکی از این آسیب‌ها است که نه تنها بر رابطه‌ی میان زوجین اثر می‌گذارد بلکه به کل خانواده اشاعه یافته و باقی روابط در خانواده از جمله رابطه میان مادر و کودک را که اساسی‌ترین رابطه برای کودک است تحت تأثیر قرار می‌دهد. نارضایتی و اختلافات زناشویی بر شیوه فرزند پروری مادر اثر منفی گذاشته و سبب می‌شود کیفیت ارتباط مادر و فرزند مخدوش شود که این ارتباط مخدوش میان مادر و کودک در نهایت به بروز مشکلات عاطفی و رفتاری در کودکان منجر می‌شود (پیرجلیلی و

1 Quay & Peterson

2 Ratcliffe, Norton & Durtschi

3 Yang & De Abreu

4 Grounded theory

همکاران، ۱۳۹۶ در پژوهش حاضر درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال هستیم که استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی چه تأثیراتی بر روابط زوجین و روابط میان مادر و فرزند و مشکلات رفتاری کودکان دارد با توجه به جایگاه اساسی همسر و مادر در خانواده در پژوهش حاضر به بررسی آسیب‌های استفاده زنان از شبکه‌های مجازی از دیدگاه مادران، پرداخته می‌شود.

روش

پژوهش حاضر با استفاده از روش پژوهش کیفی پدیدارشناسی انجام شده است. نمونه مورد مطالعه شامل مادران فرزندان ۳ تا ۷ ساله بود که طبق اعلام خودشان به استفاده از شبکه‌های مجازی وابستگی و اذعان داشتند که این وابستگی در برقراری رابطه با افراد خانواده‌شان و انجام وظایف آن‌ها مداخله ایجاد می‌کند. اعضای نمونه به صورت هدفمند از مراکز عمومی مانند پارک‌ها، فرهنگسراها و سراهای محله در سطح شهر تهران از طریق تکمیل پرسشنامه استفاده آسیب‌زا از شبکه‌ها برگزیده شدند. شرط ورود به پژوهش متأهل بودن مادر و کسب نمره بالاتر از ۶۰ در پرسشنامه استفاده‌ی آسیب‌زا از شبکه‌های مجازی توسط مادر بود. حدود سنی مادران در این پژوهش بین ۲۷ تا ۴۵ سال قرار داشت و سطح تحصیلات از دیپلم تا دکتری بود. همچنین بیشتر افراد مصاحبه شونده خانه‌دار بودند. ابزار مورد استفاده در پژوهش مصاحبه نیمه ساختاریافته بود. پس از کسب رضایت از شرکت‌کنندگان و انجام مصاحبه با آن‌ها که زمان آن حدود ۴۵ تا ۶۰ دقیقه بود و ضبط صدای آن‌ها متن مصاحبه به‌دقت پیاده‌سازی می‌شد مصاحبه‌ها در مکان هماهنگ شده با مشارکت‌کننده مانند پارک‌ها، کتابخانه‌ها و یا کلینیک‌ها انجام می‌شد. در این مصاحبه نوع استفاده از شبکه‌های مجازی، میزان آن، نوع رابطه با همسر و فرزند و رضایت از رابطه و مشکلات رفتاری کودکان مورد پرسش واقع شد؛ مثلاً از شرکت‌کنندگان پرسیده می‌شد آیا استفاده از شبکه‌های مجازی در انجام وظایف مادری و همسری آنان تداخلی ایجاد کرده است؟ آیا همسر و فرزندان‌شان از مشغولیت بیش‌ازاندازه آنان به استفاده از شبکه‌های مجازی گلایه می‌کنند؟ آیا خود را فردی وابسته به شبکه‌های مجازی می‌دانند که بیش‌ازاندازه مورد نیاز از آن‌ها استفاده می‌کنند؟ حجم نمونه با ۱۷ نفر به اشباع رسید. برای تحلیل داده‌ها از کدگذاری نظری شامل کدگذاری باز^۱، محوری و گزینشی استفاده شده است که استراس و کوربین^۲ در سال ۱۹۹۸ آن را معرفی کردند. در کدگذاری باز ابتدا جملات مصاحبه با دقت خوانده می‌شد و به آن مفهومی تعلق می‌گرفت. در مرحله بعد یعنی

1 Open coding

2 Strauss & Corbin

کدگذاری محوری مفاهیم در قالب طبقات اصلی و فرعی قرار گرفت. در مرحله نهایی یعنی کدگذاری گزینشی با انتخاب چند طبقه حائز اهمیت همراه با محوریت یک طبقه مرکزی^۱ ارتباط میان طبقات شرح داده شد. برای افزایش اعتبار درونی (روایی) داده‌ها پس از انجام مصاحبه و پیاده‌سازی متن مصاحبه، از معیار باورپذیری^۲ استفاده شد. باورپذیری به معنای بازگرداندن داده‌ها به افراد برای تأیید است (۲۶). متن مصاحبه و برداشت‌های پژوهشگر به افراد شرکت‌کننده در مصاحبه بازگردانده و توسط آنان تأیید شد. برای افزایش اعتبار درونی داده‌ها از معیار توافق‌پذیری^۳ نیز استفاده شد یعنی مفاهیم و طبقات استخراج شده توسط محقق، نزد او نگاه داشته شد و متن مصاحبه‌ها به چهار متخصص دیگر برگردانده شد که کدگذاری‌ها توسط آن‌ها انجام گیرد تا شباهت مفاهیم و طبقات استخراج شده توسط محقق با مفاهیم و طبقات استخراج شده توسط محققان دیگر بررسی شود. پس از انجام کدگذاری توسط این محققان شباهت زیادی میان مفاهیم و طبقات استخراج شده توسط دیگر محققان و مفاهیم و طبقات مستخرج توسط محقق وجود داشت. معیار مقبولیت داده‌ها از طریق درگیری مداوم با موضوع و داده‌های پژوهش تعیین شد، برای تأیید پذیری داده‌ها نیز کلیه فعالیت‌های صورت گرفته شامل فرآیند انجام کار و چگونگی یافته‌های به‌دست آمده به دقت ثبت شدند و گزارشی از فرآیند پژوهش ارائه شد. لازم به ذکر است که پژوهشگر برای تعیین معیار قابلیت اعتماد^۴ به داده‌ها تمامی رویدادها، تصمیمات و انتخاب‌های خود در مورد نظریه، روش‌ها و تحلیل‌ها را در یک دفترچه یادداشت ثبت کرده و از یک مسیر گام‌به‌گام برای نتیجه‌گیری از داده‌ها استفاده کرده است، همچنین برای تأیید وابستگی مادران به شبکه‌های مجازی از پرسشنامه استفاده آسیب‌زا از شبکه‌های مجازی استفاده شد که با نظر متخصصین و اساتید و استفاده از ادبیات پژوهشی در این زمینه توسط محقق ساخته شد.

پرسشنامه استفاده آسیب‌زا از شبکه‌های اجتماعی مجازی

این پرسشنامه محقق ساخته بوده و بر اساس ادبیات پژوهشی در این زمینه توسط محقق ساخته شده است. پرسشنامه مذکور یک ابزار خودگزارش دهی استفاده از فضای مجازی است و استفاده آسیب‌زا از شبکه‌های مجازی را در مادران می‌سنجد، در مرحله مقدماتی پرسشنامه با ۳۳ سؤال روی نمونه ۶۴ نفری از مادران اجرا شد؛ همچنین در مرحله فاکتور آنالیز اکتشافی از

1 Core category
2 Credibility
3 agreeableness
4 Dependability

چرخش ابلیمن استفاده شد و در مرحله نهایی تعداد دو عامل با نام‌های عامل «وابستگی به فضای مجازی» و عامل «رفتار پرخطر در فضای مجازی» به دست آمد. هر سؤال در این پرسشنامه دارای پنج گزینه است که این گزینه‌ها در یک طیف لیکرتی از به هیچ وجه = ۱ تا خیلی زیاد = ۵، قرار می‌گیرند.

شیوه اجرا

برای انجام مصاحبه پس از کسب رضایت از شرکت‌کنندگان و کسب اطلاعات جمعیت‌شناختی از شرکت‌کنندگان مانند سن، تحصیلات، شغل مصاحبه با آنان توسط پژوهشگر انجام می‌شد که زمان آن از ۴۵ تا ۶۰ دقیقه بود و پس از ضبط صدای آن‌ها متن مصاحبه به دقت پیاده‌سازی می‌شد. در این مصاحبه نوع استفاده از شبکه‌ها، نوع و محتوای کانال عضو شده، افرادی که با آن‌ها در شبکه‌ها ارتباط دارند و نوع فعالیت آن‌ها در شبکه‌ها مورد پرسش واقع می‌شد سپس از آن‌ها پرسیده می‌شد آیا احساس می‌کنند شبکه‌ها در زندگی آن‌ها مداخله کرده یعنی آیا مثلاً ارتباط آن‌ها با همسرشان را تحت تأثیر قرار داده، آیا استفاده از شبکه‌ها سبب غفلت آن‌ها از انجام وظایفشان شده است؟ آیا از نظر آن‌ها استفاده از شبکه‌ها بر رابطه با فرزندانشان اثری گذاشته است؟ همچنین نوع و کیفیت ارتباط خود آن‌ها با همسر و فرزندانشان و دیدگاه آنان در مورد سلامت روانی و مشکلات فرزندانشان سؤال می‌شد، در انتهای مصاحبه نظر آن‌ها در مورد فواید و معایب شبکه‌ها و شیوه استفاده سالم از شبکه‌ها نظر آن‌ها پرسیده می‌شد. حجم نمونه با ۱۴ نفر به اشباع رسید. اشباع نظری^۱ هنگامی صورت می‌پذیرد که داده‌ها به حالت تکراری در آمده، در رابطه با مقوله‌های مورد نظر هیچ داده جدید و مرتبطی در حال ظهور نباشد یا تدوین هیچ مقوله دیگری برای توضیح پدیده مورد علاقه ضروری به نظر نرسد و چنین جلوه کند که رابطه بین مقوله‌ها به خوبی تثبیت شده است (استراس و کوربین، ۱۹۹۰) در این مرحله برای تأیید اشباع از سه مصاحبه تکمیلی دیگر نیز استفاده شد و در مجموع اجرای پژوهش با ۱۷ مصاحبه پایان یافت.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای تحلیل داده‌ها از کدگذاری نظری شامل کدگذاری باز^۲، محوری و گزینشی که استراس و کوربین^۱ در سال ۱۹۹۸ آن را معرفی کردند استفاده شده است (ابوالمعالی، ۱۳۹۱) در

1 Theoretical saturation

2 Open coding

کدگذاری باز ابتدا جملات مصاحبه با دقت خوانده می‌شد و به آن مفهومی تعلق می‌گرفت در مرحله بعد یعنی کدگذاری محوری مفاهیم در قالب مقولات اصلی و فرعی قرار گرفت. در مرحله نهایی یعنی کدگذاری گزینشی با انتخاب چند مقوله حائز اهمیت همراه با محوریت یک مقوله کلیدی^۲ ارتباط میان مقولات شرح داده شد. برای افزایش اعتبار داده‌ها پس از انجام مصاحبه و پیاده‌سازی متن مصاحبه، متن خام مصاحبه به ۱۴ نفر از افرادی که به آن‌ها امکان دسترسی مجدد وجود داشت بازگردانده شد که تمامی آن‌ها تأیید کردند که متن مصاحبه عیناً گفته‌های خودشان بوده است علاوه بر این برای تأیید مفاهیم و مقولات استخراج شده از مصاحبه مفاهیم و مقولات نزد محقق نگه داشته شد و متن مصاحبه‌ها به چهار متخصص دیگر برگردانده شد که کدگذاری‌ها توسط آن‌ها انجام گیرد تا شباهت مفاهیم و مقولات استخراج شده توسط محقق با مفاهیم و مقولات استخراج شده توسط محققان دیگر بررسی شود پس از انجام کدگذاری مجدد توسط این محققان شباهت زیادی میان این کدگذاری‌ها و کدگذاری اولیه محقق وجود داشت.

یافته‌ها

از مجموعه مفاهیم استخراج شده از کدگذاری باز ۷۹ مفهوم به دست آمد که در قالب ۹ مقوله اصلی و ۲۴ مقوله فرعی در مرحله کدگذاری محوری گنجانده شدند. جدول زیر نشان دهنده مقولات اصلی، مقولات فرعی و مفاهیم به دست آمده است. در ادامه به تشریح مقولات اصلی و فرعی و مفاهیم و ذکر نقل قول‌هایی از سوی شرکت‌کنندگان در رابطه با هر مقوله پرداخته می‌شود.

جدول شماره ۱- مفاهیم، مقولات فرعی و اصلی حاصل از کدگذاری محوری

مفاهیم	مقولات فرعی	مقولات اصلی
استفاده مفرط از شبکه‌ها	نشانه‌های اصلی وابستگی	وابستگی به شبکه‌ها
تلاش مجدد برای کنترل استفاده		
استفاده از شبکه‌ها بیش از زمان قصد شده		
تغییر خلق در صورت عدم دسترسی		
بازماندن از انجام تکالیف		
فرار از خلق ناخوشایند	نشانه جانبی وابستگی	
عضویت در تعداد زیادی گروه و کانال		

1 Strauss & Corbin

2 Core category

ادامه جدول شماره ۱- مفاهیم، مقولات فرعی و اصلی حاصل از کدگذاری محوری

مفاهیم	مقولات فرعی	مقولات اصلی
ایجاد نگرانی	مداخله در رابطه با همسر	اثر شبکه‌ها بر رابطه با اعضای خانواده
ایجاد چالش لفظی		
ایجاد دعوی فیزیکی		
نارضایتی از فعالیت مجازی همسر		
پنهان کاری از همسر		
قهر کردن		
کاهش ارتباط کلامی		
کاهش فعالیت مشترک با همسر		
وابستگی دوطرفه زوجین		
غفلت از اعضای خانواده		
اشاعه وابستگی به کل اعضای خانواده		
شکایت کودک	مداخله در ارتباط با فرزند	کیفیت ارتباط با اعضای خانواده
کاهش فعالیت مشترک با فرزند		
مشغله کاری همسر	کیفیت ارتباط با همسر	
فقدان رابطه جنسی		
عدم وجود رضایت زناشویی		
نگرش منفی به خانواده همسر		
مشکلات مالی		
رابطه سرد و ضعیف با همسر		
کمبود توجه زوجین به یکدیگر		
	کیفیت ارتباط با کودک	
تنبیه کودک		
ارتباط نامطلوب با کودک		
عدم رسیدگی به کودک		
الگوگیری منفی کودک از مادر		
عدم پیروی کودک از دستورات		
حسادت کودک به رابطه والدین		

ادامه جدول شماره ۱- مفاهیم، مقولات فرعی و اصلی حاصل از کدگذاری محوری

مفاهیم	مقولات فرعی	مقولات اصلی
پرخاشگری	مشکلات رفتاری بیرونی سازی	مسائل کودکان
بیش فعالی-نقص توجه		
گفتن کلمات ناپسند		
انزوا و گوشه گیری	مشکلات رفتاری درونی سازی	
ترس و اضطراب		
فقدان مهارت جرئت ورزی	مشکلات ارتباطی	
مشکل دوست یابی		
جبران فقدانها	عوامل روان شناختی	عوامل زمینه ساز استفادهی آسیبزا از شبکه ها
مشکلات شخصیتی		
بیکاری	عوامل اجتماعی	
عدم وجود فرهنگ مناسب		
وجود محدودیتها در جامعه		
گمنامی	عوامل مربوط به ماهیت شبکه ها	
تسهیل کنجکاوی		
تحریک کنندگی		
کنترل بر تصویر خود		
عدم بازداری		
خودافشایی	آسیب شناختی	
حسرت خوردن به دیگران		
بدبینی نسبت به دیگران	آسیب های ارتباطی	
تسهیل ارتباط با جنس مخالف		
کاهش روابط بین فردی		
سوء برداشت از متن		
نشر اکاذیب	آسیب های اقتصادی	
کلاهبرداری مجازی		
ترویج مادی گرایی		

ادامه جدول شماره ۱- مفاهیم، مقولات فرعی و اصلی حاصل از کدگذاری محوری

مفاهیم	مقولات فرعی	مقولات اصلی	
بروز علائم جسمانی	آسیب جسمانی		
آسیب به بنیان خانواده	آسیب اخلاقی		
مدگرایی			
اشاعه بی‌بندوباری			
اشاعه توهین و فحاشی			
هرزه‌نگاری			
اطلاع‌رسانی	فواید ارتباطی	فواید شبکه‌ها	
سهولت برقراری ارتباط	انجام امور زندگی		
نظارت بر تکالیف کودکان			
انجام امور خیریه			
انجام امور شغلی	اثرگذاری مثبت		
صرفه‌جویی در هزینه آموزش			
کسب لذت			
ایده‌گیری	راهبردهای عمومی	راهبردهای استفاده سالم از شبکه‌ها	
استفاده در زمان فراغت			
مدیریت زمان استفاده			
انجام فعالیت‌های مفید			
لزوم تعیین هدف استفاده			راهبردهای اختصاصی
توجه به نیازهای خانواده			
لزوم فرهنگ‌سازی در استفاده			

در جدول شماره ۱ مفاهیم حاصل از کدگذاری باز به همراه مقولات فرعی و اصلی ارائه شده

است.

جدول شماره ۲- مشخصات شرکت کنندگان

سن شرکت کننده	سن	تحصیلات	شغل	سن همسر	شغل همسر	تحصیلات همسر	طول مدت ازدواج	تعداد فرزندان	جنسیت فرزند	سن فرزند
۱	۳۵	کارشناسی	خانه‌دار	۲۵	حسابدار	فوق دیپلم	۱۲ سال	۲	دختر	۷
۲	۳۴	دیپلم	خانه‌دار	۳۲	تراشکار	دیپلم	۱۴ سال	۳	پسر	۷
۳	۳۴	کارشناسی ارشد	خانه‌دار	۳۴	مهندس ناظر	کارشناسی	۱۱	۱	دختر	۶
۴	۴۲	کارشناسی	ماما	۵۰	مهندس	کارشناسی	۱۰	۱	پسر	۷
۵	۳۰	دانشجوی دکتری	دانشجو	۳۶	کارمند	کارشناسی ارشد	۱۰	۱	پسر	۳
۶	۲۷	کارشناسی	خانه‌دار	۳۴	کارمند	کارشناسی	۱۳	۲	پسر	۷
۷	۳۹	دیپلم	خانه‌دار	۴۲	آزاد	کارشناسی	۲۰	۲	دختر	۴/۵
۸	۲۹	کارشناسی	خانه‌دار	۲۹	حسابدار	کارشناسی	۵	۱	دختر	۴
۹	۳۵	کارشناسی	مربی	۳۹	کارمند	دیپلم	۱۰	۲	دختر	۷
۱۰	۳۵	کارشناسی ارشد	مترجم	۳۸	مهندس نرم افزار	کارشناسی	۱۰ سال	۲	دختر	۷
۱۱	۳۰	کارشناسی	خانه‌دار	۴۸	آزاد	دیپلم	۵	۱	دختر	۴
۱۲	۳۵	کارشناسی	خانه‌دار	۴۰	آزاد	فوق دیپلم	۱۱	۱	پسر	۷
۱۳	۳۶	کارشناسی ارشد	فرهنگی	۴۰	کارمند	کارشناسی ارشد	۱۶	۲	پسر	۴/۵
۱۴	۳۴	کارشناسی	خانه‌دار	۳۹	آزاد	کارشناسی	۱۰	۱	دختر	۷
۱۵	۴۳	دکتری	دامپزشک	۵۰	پزشک	دکتری	۲۱	۲	پسر	۷
۱۶	۳۱	کارشناسی ارشد	مسئول کنترل کیفیت	۳۲	کارشناس نانو	کارشناسی ارشد	۷	۱	دختر	۴
۱۷	۳۸	کارشناسی ارشد	خانه‌دار	۴۳	کارمند	کارشناسی ارشد	۱۴	۲	پسر	۷

فعالیت در شبکه‌های مجازی

این مقوله اصلی شامل دو مقوله فرعی است این دو مقوله شامل فعالیت شرکت‌کنندگان در شبکه تلگرام و فعالیت در شبکه اینستاگرام است در گروه‌های تلگرامی اکثر افراد به خواندن پست‌ها به طور صرف اشاره می‌کردند و این که تنها در صورتی پستی را به اشتراک می‌گذاشتند که آن‌ها را جالب می‌دانستند و بیشتر تمایل داشتند که تنها در گروه‌های خانوادگی و دوستانه مطالب را به اشتراک بگذارند. محتوای کانال‌ها شامل اطلاع‌رسانی و آموزش، همسرداری، روان‌شناسی، هنری شامل هنرهای گلدوزی، نقاشی روی پارچه، آینه‌کاری، کودک، خانه‌داری، فیلم و دابسمش، جک و طنز، پزشکی و سلامت و..... بود. افراد مصاحبه شونده بیان کردند که در اینستاگرام، صفحات و پست‌هایی وجود دارد که به آن‌ها انرژی مثبت می‌دهد و از آن‌ها ایده می‌گرفتند هر چند که خود اعتراف می‌کردند که دنبال کردن صفحاتی چون طراحی منزل آن‌ها را به سمت مصرف‌گرا بودن سوق می‌دهد و آن‌ها چنین صفحاتی را دنبال می‌کردند. سمیه می‌گوید: «در اینستاگرام مثلاً دیزاین خونه خیلی دوست دارم. چیزهای جدید می‌رم می‌بینم خیلی تأثیر خوبی گذاشته. می‌گم مصرف‌گرا شدم ولی خب روحیاتم تغییر کرده مثلاً چیزهای خوشگل‌تری برای خونه می‌خرم». دنبال کننده‌ها و دنبال شونده‌های آن‌ها نیز بیشتر دوستان و آشنایان و یا هنرمندان بودند.

وابستگی به شبکه‌ها

این مقوله شامل علایم اصلی اعتیاد اینترنتی^۱ است که یانگ در سال ۱۹۹۶ آن را مطرح کرد، مانند استفاده از شبکه‌ها بیش از زمان قصد شده، تلاش مجدد برای کنترل استفاده مفرط از شبکه‌ها تغییر خلق در صورت عدم دسترسی به شبکه‌ها باز ماندن از انجام تکالیف و فرار از خلق ناخوشایند با استفاده از شبکه‌ها. (یانگ و دآبرو، ۲۰۱۰) مشارکت‌کننده شماره ۱ می‌گوید: «تقریباً هر دقیقه سر می‌زنم به شبکه‌ها اصلاً احساس خوبی ندارم چون که نمی‌تونم ازش دور باشم. علناً می‌بینم از کارهای روزمره عقب افتادم. و وقت کمتری را برای خانواده‌ام می‌گذارم. ولی واقعاً ازشم نمی‌تونم دور باشم. اصلاً نمی‌تونم ازش دورشم، حالت یک معتادی که دوست داره، می‌دونه داره اشتباه می‌کنه. می‌دونه اعتیاد کار درستی نیست، ولی نمی‌تونه ترکش هم

1 Internet addiction

بکنه واقعاً چنین حسی دارم». در این پژوهش عضویت در کانال‌ها و گروه‌های زیاد نیز یکی از نشانه‌هایی است که بیانگر اعتیاد و وابستگی به شبکه‌ها است. مشارکت‌کننده شماره ۲: «کانال‌های مختلف دارم، حول و حوش ۳۰، ۴۰ تا کاناله هر کدام مثلاً، ۷، ۸ دقیقه وقت بنارم کلی وقتم سرش می‌گذره دیگه».

اثر شبکه‌ها بر رابطه با اعضای خانواده

این مقوله شامل مقولات فرعی مداخله در رابطه با همسر و مداخله در رابطه با فرزند است. مقوله مداخله در ارتباط با همسر دارای مفاهیمی چون ایجاد نگرانی و شک در مورد همسر ایجاد چالش لفظی، ایجاد دعوای فیزیکی، نارضایتی از فعالیت‌های مجازی همسر، پنهان‌کاری از همسر، قهر کردن، کاهش روابط رودررو، کاهش ارتباط کلامی، کاهش فعالیت مشترک، وابستگی دوطرفه زوجین به شبکه‌ها، غفلت از اعضای خانواده و اشاعه وابستگی مجازی به کل اعضای خانواده است. لیلا: «طی دو سال اخیر دو تا از دعوای خیلی بدم با همسر سر همین دنیای مجازی و گوشی موبایل بوده که ایشان نارضایتی دارند از این که من خیلی وقت می‌گذارم روی این قضیه و منم می‌گم که واقعاً نمی‌تونم ازش جداشوم و سر این موضوع خیلی بحث‌ها کردیم حتی یک گوشی شکسته شد سر این ماجرا و اتفاق خاصی به غیر از دعوا نیفتاده. من نتونستم کم کنم آن را چون همسرم خیلی علاقه به فضای مجازی ندارند ولی من متأسفانه خیلی دارم». مقوله فرعی مداخله در ارتباط با فرزند شامل شکایت کودک از وابستگی مادر و کاهش فعالیت مشترک مادر و کودک است. شهره: «پسر بزرگم (۷ ساله) خیلی عاطفیه، هم خیلی تاچ و لمسیه، هم خیلی عاطفیه و دائم می‌گه مامان گوشی دستته و من می‌گم مامان کار دارم. کارم واجبه نمی‌تونم بزارم کنار. همین وقته را اگر الان برای او می‌گذاشتم شاید الان نتیجه بهتری می‌تونستم بگیرم. شاید حالش بهتر بود».

کیفیت ارتباط با اعضای خانواده

این مقوله شامل دو مقوله فرعی کیفیت ارتباط با همسر و کیفیت ارتباط با کودک است. مفاهیمی که از مقوله کیفیت ارتباط با همسر استخراج شد شامل مفاهیمی چون نارضایتی از مشغله کاری زیاد همسر، فقدان وجود رابطه جنسی میان زوجین، اذعان به عدم رضایت

زناشویی، عدم سازگاری با خانواده همسر، سرد شدن رابطه زوجین به خاطر مشکلات مالی شوهر، رابطه سرد و ضعیف فرد با همسر به دلیل ویژگی‌های شخصیتی همسر شکایت هر دو زوج از توجه کم به هم است. مشارکت‌کننده شماره ۳: «من و شوهرم جدا می‌خوابیم. به موقع خودم خوابم نمی‌بره راضی نیستم از ازدواجم چون به‌اجبار ازدواج کردم ولی مهم این نیست که به‌اجبار بوده. اوایلش رفتارهاش باعث این شد که به مرور زمان دیگه زده شدم از زندگی باهاش. همسرم، خیلی آدم بد دهنیه، خیلی رابطه صمیمی نداریم» مقوله فرعی ارتباط با کودک شامل مفاهیمی چون تقویت رفتار مانند پاداش‌دهی به کودک و تنبیه کودک شامل محروم سازی و یا تنبیه بدنی است اذعان شرکت‌کنندگان به کیفیت رابطه پایین با فرزند، تنبیه بدنی کودک که در پی آن در مادر احساس پشیمانی ایجاد می‌شد از دیگر مفاهیم این مقوله بودند. برخی از مادران نیز بیان کردند که می‌توانستند رابطه مطلوبی با فرزند خود داشته باشند ولی ندارند همچنین از نظر شرکت‌کنندگان فرزندانشان از رفتار پرخاشگرانه مادر یعنی خود آن‌ها الگوگیری می‌کردند. اثرگذاری مشغله کاری مادر بر رابطه مادر-فرزند از جمله مفاهیم دیگری بود که شرکت‌کنندگان به آن اشاره کردند. وجود درگیری‌ها بین رابطه مادر-کودک، عدم تابعیت فرزند از مادر، حسادت کودک به رابطه والدین از جمله مصادیق ارتباط مخدوش میان مادر و کودک است. مشارکت‌کننده شماره ۴: «قبلاً ها آیلار خیلی حرف گوش می‌کرد ولی الان به کم گوش نمی‌ده به حرفام، دوست داره منو خیلی دوست داره ولی من فکر می‌کنم براش کم گذاشتم باید بیشتر بهش می‌رسیدم کمتر دعواش می‌کردم».

مسائل کودکان

مسائل کودکان در این پژوهش شامل مقوله فرعی مشکلات ارتباطی مانند فقدان مهارت جرئت ورزی و مشکل دوست‌یابی؛ مقوله مشکلات بیرونی سازی مانند بیش‌فعالی - نقص توجه، گفتن حرف‌های زشت و پرخاشگری و همچنین شامل مقوله مشکلات درونی سازی مانند ترس و اضطراب و انزوا و گوشه‌گیری است. مشارکت‌کننده شماره ۴: «آیلار این‌طوری نبود، خیلی تغییر کرده، زود عصبانی می‌شه، جیغ‌وداد می‌کنه، ناراحت میشه اصلاً این شکلی نبود. عصبانی میشه. داد می‌زنه. چیزی مطابق میلش نباشه می‌گه من اینو می‌خوام اونو می‌خوام حرص می‌خورد... مریم: «دخترم اضطراب داشته، رابطه اجتماعی‌اش اصلاً خوب نیست. نیست من از

سن ۳ سالگی که سن همه بچه‌ها سه سالی بودم را کردم، اما نمی‌رفت هیچ مهدی، می‌چسبید به من و من نگران بودم که کلاس اول بروم مشکل پیدا کند و من واقعاً به مشکل برخوردم. دخترمو من می‌خوام به طوری باشه که بیش از اندازه مسئولیت پذیر نباشه این من را نگران می‌کند».

عوامل زمینه ساز استفاده آسیب‌زا از شبکه‌ها

در خصوص عوامل زمینه ساز استفاده آسیب‌زا از شبکه‌ها، مقوله فرعی عوامل روان‌شناختی شامل جبران فقدان‌ها و مشکلات شخصیتی است و مقوله فرعی عوامل اجتماعی نیز شامل مفاهیمی چون بیکاری، عدم وجود فرهنگ استفاده مناسب و وجود محدودیت‌ها در جامعه است و در نهایت عوامل زمینه‌ساز مربوط به جذابیت شبکه‌ها شامل تحریک‌کنندگی، استفاده از ویژگی گمنامی در شبکه‌ها، تسهیل کنجکاوی، کنترل بر تصویر خود، عدم بازاری و خودافشایی است که گرینفیلد (۱۹۹۹) این عوامل را از جمله عوامل محبوبیت اینترنت ذکر کرده است، مثلاً مشارکت‌کننده شماره ۲ در خصوص ویژگی گمنامی در شبکه‌ها می‌گوید «گاهی پیش آمده در شبکه‌هایی که تازه دوست می‌شیم می‌ریم هیچ شناختی نسبت به هم نداریم. محل زندگی رو دروغ گفتیم. مثلاً گفتم بالاشهر می‌نشینم. تحصیلاتم را دروغ گفتم. گاهی پیش آمده بعضی گروه‌ها می‌رم به دروغ می‌گم مجردم. ازدواج نکردم».

آسیب‌های شبکه‌ها

مقوله‌ی آسیب‌های شبکه‌ها شامل آسیب‌های ارتباطی مانند تسهیل ارتباط با جنس مخالف، کاهش روابط بین فردی، روابط سطحی در شبکه‌ها، سو برداشت از متن تایپ شده و نشر اکاذیب است. آسیب شناختی نیز شامل مفاهیم حسرت خوردن به دیگران و بدبینی نسبت به آن‌هاست. آسیب اقتصادی شامل مفاهیمی چون کلاهبرداری مجازی و ترویج مادی‌گرایی بوده و آسیب‌های جسمانی شامل بروز علائم بدنی مانند درد دست و گردن، قرمز شدن چشم‌ها و... می‌شود، همچنین آسیب‌های اخلاقی مفاهیمی چون مدگرایی، اشاعه بی‌بندوباری، اشاعه توهین و فحاشی، آسیب به بنیان خانواده و هرزه‌نگاری را در برمی‌گیرد. مشارکت‌کننده شماره ۵: «فی الواقع بهتون بگم دلم می‌خواد هرچی گوشیه در واقع تا چه و هرچی دنیای مجازیه رو آتش

بزنم. یعنی شما نمی‌دونید به حدی دنیای کثیفیه یعنی الان فقط این شده که فقط به این جور چیزها توجه می‌کنن مثلاً خانمی که با لباسی که پوشیده خودش را در معرض گذاشته و خودش را مطرح کرده خیلی راحتیم که مردای ایرانی حالا همشون نه؛ به راحتی خودشون منتظر این جور چیزها هستن».

فواید شبکه‌ها

در خلال مصاحبه پدیدارشناسانه‌ای که با شرکت‌کنندگان انجام شد این افراد به مسائلی اشاره کردند که به عنوان فواید شبکه‌های مجازی طبقه‌بندی شدند. از جمله مصادیق فواید شبکه‌ها در زمینه ارتباطی عبارت است از اطلاع‌رسانی و سهولت برقراری ارتباط با دیگران. مقوله اثرگذاری مثبت شامل هیجان‌طلبی و ایده‌گیری در زمینه‌های طراحی و هنری از فضای مجازی است و مقوله انجام امور شامل نظارت بر انجام تکالیف فرزند از طریق پیگیری کانال مدرسه، انجام امور خیریه، انجام امور شغلی، تجارت و فراگیری مطالب آموزشی می‌شود مشارکت‌کننده شماره ۶: «تفاقی بعضی پیچ‌ها یک انگیزه می‌ده به آدم که یک کار مفیدی انجام بده. یعنی بعضی هاشون که آموزشی خیلی خوبه برای این که به آدم یک چیزهایی را یاد می‌دهد که تو بلد نبودی با بعد باید به عالمه زور می‌زدی کلاسی می‌رفتی هزینه می‌کرد ولی الان بدون هزینه یاد می‌گیری که یک کاری انجام بدهی». با وجود تمامی این‌ها نکته‌ای که تمامی شرکت‌کنندگان به آن اشاره کردند این است که معایب شبکه‌های مجازی از فواید آن بسیار بیشتر است.

راهبردهای استفاده سالم

از جمله مصادیق راهبردهای عمومی شیوه استفاده سالم از فضای مجازی توسط افراد در پژوهش حاضر براساس نظر شرکت‌کنندگان عبارت است از: اختصاص زمان خاص برای استفاده از شبکه‌های مجازی مانند استفاده از شبکه‌های مجازی در زمان فراغت، مدیریت مدت زمان صرف شده برای استفاده از شبکه‌های مجازی، تعیین هدف در استفاده از شبکه‌های مجازی و استفاده از این شبکه‌ها برای فعالیت‌های مثبتی چون کتاب‌خوانی. حفظ اعتدال و میانه‌روی در استفاده از شبکه‌های مجازی نیز از جمله مصادیق دیگر راهبردهای

عمومی است. غافل نشدن از نیازهای خانواده هنگام استفاده از شبکه‌ها و لزوم فرهنگ‌سازی در استفاده سالم نیز از جمله راهبردهای اختصاصی استفاده سالم از شبکه‌ها است، همچنین شرکت‌کنندگان در نظرات خود به این نکته اشاره می‌کردند که پایبندی و تعهد به زندگی زناشویی و حفظ وقار و حرمت شخصی در هنگام استفاده از شبکه‌ها از جمله عواملی هستند که سبب می‌شود افراد کمتر به استفاده آسیب‌زا از شبکه‌ها مانند ارتباط با جنس مخالف بپردازند که این مسئله به تحکیم بنیان خانواده کمک می‌کند. به طور کلی توصیه به کاهش استفاده از شبکه‌ها در مصاحبه با تمامی شرکت‌کنندگان وجود داشت. مشارکت‌کننده شماره ۷: «اگر فضای مجازی را خوب ارزش استفاده کنیم به قول معروف فرهنگ درست استفاده کردنش را داشته باشیم به نظرم خیلی می‌تونه به بهبود زندگی مون کمک کنه. ولی به قول معروف اگر خوب استفاده نکنیم و بخوایم کارای دیگه انجام دهیم به نظر من یه جورایی می‌تونه زندگی سالم را تحت الشعاع قرار بده. از نظر من قطعاً و یقیناً یک دلیل استفاده سالم بر می‌گرده به فرهنگ درستی که در خانواده باشه».

بحث و نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر آسیب‌های استفاده از شبکه‌های مجازی توسط مادران و اثرات آن بر رضایت زناشویی و رابطه با فرزند و مشکلات رفتاری کودکان آن‌ها به شیوه کیفی مورد مطالعه قرار گرفت. پس از تحلیل یافته‌های کیفی ۹ مقوله اصلی به دست آمد. از مجموعه تمامی مقولات حاصل شده، در مرحله کدگذاری گزینشی مقوله‌های وابستگی به شبکه‌ها، مداخله شبکه‌ها در ارتباط با اعضای خانواده، مسائل کودکان، عوامل زمینه ساز آسیب‌ها و راهبردهای استفاده سالم از شبکه‌ها گزینش شدند که در این میان وابستگی به شبکه‌ها به عنوان مقوله کلیدی انتخاب شد. در تبیین نتایج حاصل از پژوهش حاضر با توجه به محتوای مقولات و مفاهیم به دست آمده و با توجه به کدگذاری گزینشی در مرحله نهایی تحلیل داده‌ها می‌توان این گونه بیان کرد که استفاده از تلفن‌های همراه هوشمند رایج‌ترین وسیله دستیابی به شبکه‌های مجازی بوده و به دلیل قابلیت دسترسی آسان‌تر به گوشی همراه نسبت به ابزارهای دیگر چون لپ‌تاپ و کامپیوتر شخصی دستیابی به اینترنت و شبکه‌های مجازی نسبت به گذشته بیش از پیش تسهیل شده است. علی‌رغم استفاده از جنبه‌های مثبت شبکه‌های مجازی مانند کاربرد

اطلاع‌رسانی، سهولت در برقراری ارتباط با اعضای خانواده، دوستان و آشنایان در وهله نخست از آن‌جا که این شبکه‌ها نسبت به گذشته در دسترس‌تر هستند در فرد وابستگی ایجاد می‌کنند، همچنین خاصیت تحریک‌کنندگی شبکه‌های مجازی که به معنای این است که افراد با وصل شدن به اینترنت احساس می‌کنند به یک دنیای پر از اطلاعات وارد شده و این موجب تحریک عقلانی می‌شود (بیدی و کارشکی، ۱۳۹۴) سبب می‌شود زمانی که فرد گوشی را برای چک کردن یک پیام در دست می‌گیرد بقیه کانال‌ها و گروه‌ها را نیز چک کند، گاهی فرد متوجه می‌شود بیش از آن‌چه قصد داشته در شبکه‌ها مانده و از آن‌ها استفاده کرده است و یا گاهی متوجه می‌شود که ساعت‌ها گذشته و استفاده از شبکه‌ها سبب شده که او از محیط اطرافش غافل شده و از انجام تکالیف و وظایف خود باز بماند (یانگ، ۱۹۹۸). برای مثال چنانچه از نتایج پژوهش حاضر به دست آمد فرد متوجه می‌شود هنوز غذایی برای ناهار یا شام نپخته است و یا تکالیف درسی خود را هنوز به انجام نرسانده است، در این زمان فرد ممکن است تصمیم بگیرد که استفاده خود از شبکه‌ها را کاهش داده اما موفق نمی‌شود. وابستگی به شبکه‌ها که در این پژوهش شامل علائم اصلی اعتیاد به شبکه‌ها است در بخش‌های مختلف زندگی مداخله کرده و باعث کاهش رضایت از همسر و کاهش روابط رو در رو با همسر و فرزند شده و این مسئله پس از مدتی سبب ایجاد نارضایتی در همسر نیز می‌گردد. این یافته با نتایج پژوهش‌های روبرتز و دیوید (۲۰۱۶)؛ نورتروپ و اسمیت (۲۰۱۶)؛ کلایتون و همکاران (۲۰۱۳) و ولنزولا و همکاران (۲۰۱۴) هماهنگ است که بیانگر این هستند که استفاده از شبکه‌ها بر رضایت زناشویی اثر منفی دارد، همچنین با پژوهش مک دانیل و همکاران (۲۰۱۷) مبنی بر ارتباط دوطرفه استفاده از شبکه‌ها و رضایت زناشویی پایین هماهنگ است. از آن‌جا که خانواده یک چرخه و نظام است رابطه ضعیف مادر با همسر مسلماً در ارتباط با فرزندش اثرگذار بوده و ممکن است کودک در پی آن دچار مشکلاتی چون پرخاشگری، لجبازی و اضطراب گردد. نظریه سیستمی در خانواده‌درمانی بیانگر این است که بروز نشانه‌های یک اختلال در فرد مانند یک کودک نشانه وجود اختلال در سیستم مربوط یعنی خانواده است و همچنین اگر فردی دچار اختلال و بدکارکردی باشد این مسئله کل خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهد (گلدنبرگ، ترجمه براوتی و نقش‌بندی، ۱۳۹۵؛ لین و مارک، ترجمه نظری، خدادادی، اسدی، ناموران و صاحب‌دل؛ ۱۳۹۳). در تبیین این یافته می‌توان گفت مادری که به استفاده از شبکه‌ها اعتیاد داشته و به

شکل بیمارگون و آسیب‌زا از آن‌ها استفاده می‌کند این مسئله هم بر رضایت زناشویی او و هم بر ارتباط با فرزندش اثر می‌گذارد این یافته نیز با فرضیه سرایت (انگفر، ۱۹۸۸) هماهنگ است. اثر مستقیم رابطه مادر-کودک بر مشکلات رفتاری کودکان با یافته‌هایی چون پیش‌بینی پذیری رفتار کودک از طریق رابطه مادر-کودک (مارک و پایک، ۲۰۱۷) و همچنین با نتیجه پژوهش‌هایی مبنی بر این که رابطه مخدوش میان مادر و کودک مانند رابطه همراه با تهدید، تحقیر و توهین بر مشکلات رفتاری کودکان اثر دارد هماهنگ است (خانجانی و همکاران، ۱۳۹۵ شکوهی یکتا و همکاران؛ ۱۳۹۳ شفیع‌پور و همکاران، ۱۳۹۴). اعتیاد به شبکه‌های مجازی یکی از آسیب‌های شبکه‌ها بوده که باعث ایجاد درگیری و تیره‌وتر شدن روابط زوجین در پژوهش حاضر شده و بر ارتباط مادر بر فرزند هم اثر می‌گذارد و این نتیجه با نظریه نظام-های بوم‌شناختی برونفن برنر^۱ هماهنگ است که بیانگر این است که روابط زوجین به طور غیر مستقیم با اثر گذاری بر رابطه مادر-کودک بر رشد و عملکرد کودک تأثیر دارد (برک، ۱۳۹۵) بر اساس نتیجه‌گیری کلی می‌توان گفت وابستگی و اعتیاد مادر به شبکه‌ها با رضایت زناشویی کمتر، کیفیت پایین رابطه با فرزند و مشکل رفتاری بیشتر میان کودکان همراه است. بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر با توجه به این که زندگی در عصر حاضر را نمی‌توان بدون استفاده از شبکه‌ها تصور کرد در نتیجه بایستی جهت کاهش وابستگی به شبکه‌های مجازی و کاهش آسیب‌های شبکه‌ها به شیوه‌های استفاده سالم از آن اقدام کرد. برای مثال بایستی برای استفاده سالم از شبکه‌ها هدف تعیین کرد. مثلاً در زمان‌های خاص به‌خصوص در اوقات فراغت از آن استفاده کرد و در کنار آن فعالیت‌های مشترک با خانواده را حفظ کرد، به طور کلی میانه‌روی و کاهش استفاده از شبکه‌ها را در نظر داشت و از کاربردهای آسیب‌زای دیگر مانند ارائه‌ی اطلاعات دروغین در مورد هویت خود با استفاده از ویژگی گمنامی در این فضا اجتناب کرد. نکته بسیار ضروری این است که در زمینه استفاده سالم و مناسب از شبکه‌های مجازی حتماً باید فرهنگ‌سازی انجام شده و آموزش‌های لازم در این زمینه ارائه شود. با توجه به این پژوهش، وابستگی به استفاده از شبکه‌ها ارتباطات در خانواده را تحت تأثیر قرار داده باعث کاهش رضایت، رابطه کلامی و رودررو میان فرد و همسر شده و رابطه با فرزند را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد متعاقباً غفلت از فرزند، عدم رسیدگی مناسب به او و رابطه مخدوش با فرزند یعنی

1 Bronfenbrenner

وجود رابطه همراه با تنبیه به بروز مشکلات رفتاری در کودک منجر می‌شود؛ به همین دلیل می‌توان گفت که عدم وابستگی افراد به شبکه‌ها و شیوه استفاده سالم از آن‌ها در سلامت روانی خانواده بسیار مؤثر است. استفاده از مصاحبه نیمه ساختاریافته به دلیل محدود شدن نسبی اطلاعات کسب شده در قالب پاسخ به سؤالاتی خاص و همچنین اثرگذاری عوامل موقعیتی مانند سروصدا، مکان نامناسب بر روند مصاحبه از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر است. بررسی آسیب‌های استفاده از شبکه‌ها بر روابط میان هر دو زوج توسط انجام مصاحبه با آن‌ها از جمله پیشنهادهای پژوهشی مطالعه حاضر به پژوهش‌های آتی است.

منابع

- افشاری، معصومه و دیگران (۱۳۹۴). «تجربیات دانشجویان از پیامدهای شبکه اجتماعی: یک مطالعه کیفی»، مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت، سال چهارم، شماره سوم، ۲۵۶-۲۶۵.
- زندوانیان، احمد، زین العابدینی، زهره (۱۳۹۵). «رابطه سواد رایانه‌ای و تجربه شبکه‌های اجتماعی مجازی در دانشجویان دختر دانشگاه یزد»، نامه آموزش عالی، دوره ۹، شماره ۳۳، ۶۳-۸۱.
- کمالجو، علی و دیگران (۱۳۹۵). «مدل یابی علی تأثیرات هوش معنوی و اخلاقی بر روابط فرازناشویی با واسطه‌های شبکه‌های مجازی و رضایت زناشویی»، پژوهش‌های روانشناسی اجتماعی، دوره ۶، شماره ۲۴، ۵۴-۶۶.
- مهدی زاده، سید محمد، اتابک، محمد (۱۳۹۵). «استفاده از شبکه‌های اجتماعی و شکل‌گیری فرهنگ جوانی در جوانان تهرانی کاربر فیس بوک»، مطالعات فرهنگ ارتباطات، دوره ۱۷، شماره ۳۴، ۱۰۳-۱۳۸.
- همتی، رضا، حاجیلری، آمنه و اصلانی شهناز (۱۳۹۵). «دانشجویان دختر و تجربه فیس‌بوک: یک پژوهش کیفی»، فرهنگ و دانشگاه اسلامی، سال ششم، شماره ۱، ۴۶-۷۲.
- سواری، کریم (۱۳۹۲). «بررسی رابطه سلامت روان و روابط خانوادگی با اعتیاد به تلفن همراه»، پژوهش‌های روانشناسی اجتماعی، دوره ۳، شماره ۱۰، ۳-۱۱.
- خسروی، زهره، علیزاده صحرانی، ام هانی (۱۳۹۰). «رابطه اعتیاد به اینترنت با عملکرد خانواده و سلامت روان در دانش آموزان»، مجله مطالعات روانشناسی تربیتی، دوره ۸، شماره ۱۴، ۵۹-۸۲.
- خانجانی، زینب و دیگران (۱۳۹۵). «پیش‌بینی کیفیت تعامل مادر-کودک با انواع اختلالات اضطرابی در کودکان دبستانی با توجه به ویژگی‌های فرهنگی مادران ایرانی»، اندیشه‌های نوین تربیتی، دوره ۱۲، شماره ۲، ۲۳۹-۲۶۰.
- حقیقی، ماه منیر، خلیل زاده، رحیم (۱۳۹۰). «بررسی ارتباط بین رضایت زناشویی و سبک‌های فرزند پروری»، دوماهنامه دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه، دوره دهم، شماره یک، ۲۱-۲۵.
- شکوهی یکتا، محسن و دیگران (۱۳۹۳). «اثربخشی آموزش مهارت حل مسئله بر استرس و سبک فرزندپروری والدین»، نشریه دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، دوره ۱۵، شماره ۳، ۳-۶.
- دهشیری، غلامرضا، موسوی، سید فاطمه (۱۳۹۵). «خصوصیات روان‌سنجی نسخه فارسی مقیاس سنجش رابطه بین زوجین»، نشریه خانواده پژوهی، دوره ۱۲، شماره یک، ۱۴۱-۱۵۴.
- شفیع پور، سیده زهرا و دیگران (۱۳۹۴). «سبک‌های فرزندپروری و ارتباط آن با مشکلات رفتاری کودکان»، نشریه پرستاری و مامایی جامع‌نگر، دوره ۲۵، شماره ۷۶، ۴۹-۷۶.

- برک، لورای (۱۳۹۵) روانشناسی رشد، مترجم یحیی سید محمدی، تهران: نشر ارسباران.
- بیدی، فاطمه، کارشکی، حسین (۱۳۹۴). اعتیاد به اینترنت. تهران: انتشارات آوای نور.
- گلدنبرگ، ایرنه، گلدنبرگ، هربرت (۱۳۹۵). خانواده‌درمانی، مترجم حمیدرضا حسین شاهی برواتی و دیگران، تهران: نشر روان.
- لانگ، لین ال، یانگ، مارک ای (۱۳۹۳). مشاوره و درمان مسائل زن و شوهری، مترجم محمد علی نظری و جواد خدادادی، تهران: انتشارات آوای نور.
- ابوالمعالی، خدیجه (۱۳۹۱). پژوهش کیفی از نظریه تا عمل، تهران: نشر علم.
- حامدی، رباب (۱۳۹۱). «بررسی کمی و کیفی آسیب‌شناسی رابطه دختران و پسران مجرد با غیر هم جنس»، رساله دکتری، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه الزهرا ۱۳۹۱: ۳۱۵.
- نیرومند، لیلا، ذهابی، شایسته (۱۳۹۴). «بررسی عوامل مؤثر بر میزان حضور زنان در شبکه‌های اجتماعی مجازی مورد مطالعه: زنان ساکن شهر»، مطالعات رسانه‌ای، ۱۰(۲۸): ۵۳-۶۶.
- قره باغی، فاطمه، وفایی، مریم (۱۳۸۷). «نقش تعارض زناشویی و رابطه والدین با کودک در نشانه‌های آسیب‌شناختی عاطفی و رفتاری کودک»، پژوهش‌های روانشناختی، ۱۳(۱): ۱۰۲-۹۰.
- Aljomaa, S.S., et al., *Smartphone addiction among university students in the light of some variables*. Computers in Human Behavior, 2016. **61**: p. 155-164.
- Burke, M., *Reading, writing, relationships: The impact of social network sites on relations and well-being*. 2011, Doctoral Dissertation.
- Tang, C.S.-k. and Y.Y.W. Koh, *Online social networking addiction among college students in Singapore: Comorbidity with behavioral addiction and affective disorder*. Asian journal of psychiatry, 2017. **25**: p. 175-1.۷۸
- Griffiths, M.D., *Social networking addiction: Emerging themes and issues*. Journal of Addiction Research & Therapy, 2013. **4**(5).
- Roberts, J.A. and M.E. David, *My life has become a major distraction from my cell phone: Partner phubbing and relationship satisfaction among romantic partners*. Computers in Human Behavior, 2016. **54**: p. 134-141.
- Fox, J., J.L. Osborn, and K.M. Warber, *Relational dialectics and social networking sites: The role of Facebook in romantic relationship escalation, maintenance, conflict, and dissolution*. Computers in Human Behavior, 2014. **35**: p. 527-534.
- Drouin, M., D.A. Miller, and J.L. Dibble, *Ignore your partners' current Facebook friends; beware the ones they add!* Computers in Human Behavior, 2014. **35**: p. 483-488.
- Ridgway, J.L. and R.B. Clayton, *Instagram unfiltered: Exploring associations of body image satisfaction, Instagram# selfie posting, and negative romantic relationship outcomes*. Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 2016. **19**(1): p. 2-7.
- Cravens, J.D., K.R. Leckie, and J.B. Whiting, *Facebook infidelity: When poking becomes problematic*. Contemporary Family Therapy, 2013. **35**(1): p. 74-90.

- Clayton, R.B., A. Nagurney, and J.R. Smith, *Cheating, breakup, and divorce: Is Facebook use to blame?* Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 2013. **16**(10): p. 717-720.
- Valenzuela, S., D. Halpern, and J.E. Katz, *Social network sites, marriage well-being and divorce: Survey and state-level evidence from the United States*. Computers in Human Behavior, 2014. **36**: p. 94-101.
- Northrup, J. and J. Smith, *Effects of Facebook maintenance behaviors on partners' experience of love*. Contemporary Family Therapy, 2016. **38**(2): p. 245-253.
- McDaniel, B.T., M. Drouin, and J.D. Cravens, *Do you have anything to hide? Infidelity-related behaviors on social media sites and marital satisfaction*. Computers in human behavior, 2017. **66**: p. 88-95
- Engfer, A., *The interrelatedness of marriage and the mother-child relationship*. Relationships within families: Mutual influences, 1988: p. 104-118.
- Quay, H. and D. Peterson, *Manual for the Revised Behavior Problem Checklist. i 987*. Available from HC Quay, University of Miami, Dept. of Psychology, PO Box. **248**.
- Ratcliffe, G.C., A.M. Norton, and J.A. Durtschi, *Early romantic relationships linked with improved child behavior 8 years later*. Journal of Family Issues, 2016. **37**(5): p. 717-735.
- Young, K.S. and C.N. De Abreu, *Internet addiction: A handbook and guide to evaluation and treatment*. 2010: John Wiley & Sons.
- Strauss, A. and J.M. Corbin, *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. 1990: Sage Publications, Inc.
- Young, K.S., *Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder*. Cyberpsychology & behavior, 1998. **1**(3): p. 237-244.
- Greenfeld, D. and C. Sutker, *Virtual addiction: Help for netheads, cyberfreaks, and those who love them*. 1999: New Harbinger Publications.
- Mark, K.M. and A. Pike, *Links between marital quality, the mother-child relationship and child behavior: A multi-level modeling approach*. International Journal of Behavioral Development, 2017. **41**(2): p. 285-294.